

УДК 349.4

Михайло Бурдін,*кандидат юридичних наук, доцент, проректор
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ І СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У статті досліджено інституційно-правові складники земельних відносин та їх політичну і соціальну сутність. З'ясовано особливості земельних відносин у правових вимірах української державності і московської. Доведено, що приватновласницькі правові засади земельних відносин створюють необхідні передумови власного світу народу та його здатність конструювати інститути державної влади і норми права, адекватні привласнюючій життєдіяльності та здатності власників землі до самореалізації своїх духовних сил і політичної волі задля демократизації влади і права. Простежено, що московська імперсько-мілітарна державно-правова система фактично зведена до владної волі самодержця, спертій на мілітарну силу, яка свою суб'єктність поширює на земельну власність, привласнює результати праці соціальних суб'єктів на одержавленій землі. Радянська система не змогла перетворити земельні відносини у приватновласницьку правову систему, оскільки з поля зору була усунена соціальна зумовленість усієї суспільної життєдіяльності. Лише приватна власність на землю забезпечує громадянам – власникам, підприємцям можливість створювати реальні сприятливі умови для соціально-економічного розвитку суспільства і держави.

Ключові слова: земельні відносини, приватна власність, суб'єкти земельної власності, інститути держави і права, взаємодія суб'єктів земельної власності.

Актуальність теми. Сутність державно-правових реалій сучасної України – в глобальному реформуванні всіх інститутів, що потребує всебічного наукового осмислення. Актуальність теми визначається тим, що на даному етапі правового реформування невирішеність питань про найбільш оптимальну модель земельних відносин у державі та відповідну вимогам часу урегульованість статусу власників землі сповільнює процес розвитку не лише сільського господарства, а й лісових, водних ресурсів, охорони природного середовища та регіональної політики у сфері землекористування. Практична актуальність цього дослідження вбачається також і з огляду на реформування територіальної організації інститутів державної влади і норм права в їх злагодженій взаємодії з центральною владою у сфері земельних відносин. При цьому потрібно взяти до уваги, що успадкований від Російської імперії, пізніше – від СРСР, практичний і правовий досвід земельних відносин переконливо засвідчує, що общинно-підданська система власників землі та структура її жорсткої ієрархічної регламентації обмежувала суб'єктів землекористування у саморозвитку. Земельний кодекс в СРСР вибудовувався на основі «соціалістичної власності». Поняття «соціалістична власність» на землю за тлумаченням ст. 11 Конституції СРСР від 1977 р. виявилось фікцією, оскільки «право

державної власності на землю має абсолютний характер» [1]. В основі методологічної конструкції земельних відносин у тогочасному заідеологізованому суспільстві навіть думка про надання права різним соціальним структурам мати у своїй власності землі різного призначення як інституційну приватну форму власності вважалася проявом буржуазного світогляду.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи питання земельних відносин об'єктивно, слід звільнитися від широкомасштабного та глибинного «отруєння» українського державно-правового мислення російським державно-правовим смислотитетивним контекстом лексики. Адже тяглість української, спорідненої з російською державно-правовою системою, традиції і можливості сприйняття сучасної європейської світоглядної парадигми земельних відносин українським суспільством є доволі суперечливою і може загальмувати правові реформи в цій сфері. Спосіб світосприйняття і світорозуміння, витворений Радянським Союзом щодо земельних відносин, є також глибокою «хворобою» нашої ментальності. Процес реконструкції державно-правової засади земельних відносин у сучасній Україні має бути, по-перше, новаторським, що визначає дух єднання з європейським правовим полем; по-друге, він має спиратися на передові досягнення української державно-правової

культури, що сформувалася на національному землекористуванні і землеволодінні до знищення Катериною II Запорозької Січі та запровадження російського права на українські землі; по-третє, ідеологія реформування правових норм, спосіб земельних відносин у сучасній Україні має бути не в аналогії, а в критиці російських державно-правових традицій та світоглядних ідеологем, що є частиною державно-правової свідомості суспільства.

За роки державної незалежності віра в реальний прогрес України значною мірою знецінена, оскільки доба реформ у новій філософії права не знайшла свого адекватного виразу, і саме тому в широких соціальних верствах на тлі Революції гідності зросла довіра до проведення докорінних реформ у всіх сферах життя, особливо в оновленні правових норм земельних відносин. Потрібне нове бачення відносин між державою та громадянським суспільством, між державою і власниками землі та між суб'єктами земельної власності і громадянським суспільством. Слід зазначити, що сучасний розвиток наукової думки у питанні земельних відносин характеризується невинним відходом від бачення цієї проблеми з моделлю державного соціалізму до з'ясування сутності приватної власності на землю в контексті її суб'єкта не лише економічних і політичних відносин, але й соціальних у їх взаємозв'язку з смисложиттєвими цінностями суспільного виробництва, обміну, споживання та екологією способу життя. У зв'язку зі сказаним земля є державотворчим ресурсом, що органічно вплетений у реальний процес функціонування інститутів державної влади і права. Зв'язок влади, права і структурованого суспільства із землеволодінням, земельною власністю і земельними відносинами увібрав у себе досвід дієво-практичної і дієво-пізнавальної національної культури. Саме в такому руслі нашої думки і в означеному діапазоні відкривається перспектива дослідження цієї теми.

З огляду на сказане, осмислюючи земельні відносини в інституційно-правовому і соціальному вимірі, є сенс взяти за основу найголовніше – взаємозв'язок землі і держави, земельних відносин та інститутів права у взаємозв'язку зі структурацією соціального організму. Той незаперечний факт, що державно-правова реальність в історії має соціальну структуру, визначив ще Аристотель. Міркуючи про державний устрій та політичний контекст його суспільного життя, він писав: «Спочатку потрібно визначити, що таке громадянин, адже держава є сукупність громадян, дер-

жавний лад є соціальна організація жителів, мешканців держави» [2, с. 445]. Мислитель вважав, що держава охоплює сферу права, соціальних та економічних інститутів, що вона виникла природним шляхом. Очевидно, що поліс належить до природного утворення, генетично сім'я передусє сільській громаді, сільські громади – міському полісу, «в синхронному плині поліс (держава) є вища і всеохоплююча форма соціального зв'язку; мета полісу полягає в щасливому і заможному прекрасному житті» [2, с. 446-449]. У вченні Аристотеля про інститути державної влади і права та їх розвиток для нас важливо, передусім, те, що держава об'єднує територію, яка вважається власністю народу, а громадяни – лише ті, хто мають право власності на землю і можуть виконувати свої громадянські обов'язки, в тому числі брати участь у суді і народних зібраннях, а також нести відповідальність [2, с. 475-478]. Отже, єдність власників землі і їхньої політичної волі через самоорганізацію є суб'єктом творення інститутів державної влади і права.

Аналізуючи думки різних дослідників про інституціоналізацію державної влади і права, акцентуємо на тих, які йдуть з установленими поняттями національної демократії. У цьому контексті О. Гірне так визначив основні риси національної держави: «Кожна національна спільнота і кожна держава структуруються під впливом не лише якісних особливостей її членів та їх території» [3, с. 87]. А. Фергюсон писав, що «форми правління природно відрізняються залежно від розмірів, життєвих форм та звичок різних народів» [4, с. 28]. Легко вбачати українську національну землеробську державно-правову культуру, яка містить особливості природного фактору. Представники географічного напрямку Монтеск'є, Ріккерт, Бокль та ін. зазначали, що формування цивілізації, в тому числі й державно-правових інститутів, які регулюють земельні відносини, слід вивчати в генезі перших історичних форм суспільного життя та структуруванні суб'єктів власності. З огляду на сказане, земля є природним материнським тілом, а суспільство – головною діючою силою, яка постійно її привласнює відповідно до своїх потреб. Д. Ліхачов писав, що праця на родючих землях Лісостепу та Степу України сприяла формуванню малих соціальних груп, перешкоджаючи водночас утворенню характерних для мешканців північних і північно-східних земель Росії великих патріархальних родин, у яких особистість неминуче розчиняється в комунітарному, общинному, хороовому началі [5, с. 101].

З індивідуалізованого землеробства логічно сформувався інститут приватної власності землі, а з общинного – знеособлене соціальне тіло. Російська державність і право сформувалися на малородючих болотистих землях, на яких ведення господарства потребувало об'єднання великих общин і відсутності індивідуальної власності. У цьому контексті М. Бердяєв писав, що ментальність росіян, спосіб їх соціальної і політичної самоорганізації – общинний, комунальний. Відсутня інтимно-близька «зрошеність» індивідів зі своєю землею, яку одноосібна сім'я має у власності та на якій працює не одне покоління. «Наявний аграрний соціалізм завжди був притаманний російському селянину» [6, с. 14]. Це цілком справедлива думка, яку слід враховувати, оскільки з російського общинного державно-правового інституціоналізму в СРСР з усіма його нормами права в Україні зруйновані приватновласницькі земельні відносини. М. Бердяєв, аналізуючи феномен комунізму Російської державно-правової системи та порівнюючи її з українською, писав, що в Київській Русі державно-правова культура більш висока, ніж на той час на Заході. Московська ж система земельного володіння вибудовувалася за принципом «там, де я, там і Росія». Він дійшов висновку, що більшовицький державно-правовий комунізм – це суто специфічний феномен російської політичної самоорганізації: «Та ж брутальність, насильство, нав'язування зверху певних відомих принципів, та ж перервність органічного розвитку, заперечення традицій, той же етатизм, гіпертрофія держави, той же централізм, те ж створення привілейованого бюрократичного прошарку, те ж бажання різко і радикально змінити тип цивілізації» [6, с. 12].

Дуже вдало висвітлив російський державно-правовий комунізм і ментальність М. Костомаров, акцентуючи увагу на тому, що єдиний господар «землі Росії» – цар, який щомиті може відібрати (або подарувати, пожалувати) землю в будь-кого зі своїх підданих (і селяни, і бояри – всі рівною мірою «холопи» перед царем) [7]. Е. Фромм точніше визначив державно-правову систему, яка виросла на общинній формі власності на землю. Він писав, що російські комуністи не можуть мислити державно-правовими категоріями «приватна власність», «фізичний власник землі», «асоційований власник землі» тощо. В їх системі «людина – слуга держави і виробництва, а не вища мета всієї суспільної діяльності» [8, с. 409].

Внесок М. Бердяєва у дослідження взаємозв'язку общинної самоорганізації

московського етносу на початковій стадії формування державно-правових інститутів самодержавства полягає в тому, що соціум не був структурований за формами уособленої приватної власності на землю. У той час, коли за умов приватновласницьких земельних відносин дедалі більшу роль у розвитку суспільного виробництва відігравали суб'єкти земельної власності, ефективними ставали інститути держави і права з їх функціями регулювання руху цієї власності та ринку товарної продукції. У теорії держави і права Ж.-Ж. Руссо політичний організм структурований та іменується державою. У цьому соціально структурованому суспільстві земельні відносини формуються досить виразно та становлять багатоплановість суспільства за наявними розмірами земельної власності. Історичний досвід соціальної стратифікації на основі земельної власності різних націй, звичайно, дещо відмінний, але не суттєво. Е. Тоффлер, досліджуючи цивілізації, дійшов висновку, що кожна історично конкретна форма цивілізації має свою власну соціальну структуру та розподілену владу між класами, расами, регіонами [9, с. 49]. Політичні інститути, що утворилися на основі соціального структурування власників землі та їх взаємовідносин у суспільному виробництві, мають з-поміж основних функцій також забезпечити власникам права на їх вільне використання своєї землі у межах існуючих норм для забезпечення свого добробуту. У цьому контексті можна сказати, що державні і правові інститути структурованого за фактами земельної власності суспільства втілюють його смисложиттєві цінності. І. Степанов вважає, що політичні відносини похідні від відносин, що формуються на основі форм власності, та поділяються на три види: 1) субстанційні, тобто між класами і націями; 2) субстанційно-інституційні, зокрема між народами, класами, націями, особистістю, з одного боку, та політичною системою – з іншого; 3) інституційні (всередині політичної системи) [10, с. 36]. Загалом, вирішальним критерієм усталеної динамічної системи держави і права є соціально-економічний актор, тобто сполученість інтересів основних соціальних суб'єктів власності на засоби виробництва та приватновласницькі земельні відносини. Соціальні суб'єкти, які володіють правом на землю в обмежених кількостях і якісних показниках, намагаються захистити свою власність від будь-яких неправомірних втручань інших суб'єктів соціальної взаємодії і становлять одну з найдавніших підвалин цивілізованого світу. Але тут потрібно зважати й на таке. Із самої земельної власності формуються як

демократичні інститути держави і права, так і інші, зокрема монархічні, аристократичні в різних варіантах.

У цьому контексті важливо з'ясувати механізм формування земельних відносин та державно-правових інститутів, які забезпечили традицію української національної держави. Слід вивчати соціальну структуру Київської Русі об'єктивно та докласти всіх зусиль, щоб у науковій думці фальшовані інститути не спотворювали дійсну історію держави і права України. «Феодална держава», «кровноспоріднений союз», «майнова диференціація і соціальне розшарування» та сформовані на їх основі інститути держави «сюзеренітету» і «васалітету» в Київській Русі не існували. Г. Вернадський писав, що «Київська Русь у політичному розумінні наслідувала грецькі демократичні традиції класичного періоду. Кожна руська земля в Київську добу була містом-державою» та продовжувала «традиції капіталізму і демократії класичних часів» [11, с. 233]. Звернімо увагу, що в сучасній вітчизняній державно-правовій лексикі домінують неадекватні і глибоко укорінені в ментальність поняття і терміни, які характеризують Московську монархічну державно-правову систему, та послідовні форми соціальної структури, які не поширювалися на території України, а були запроваджені зверху після руйнування Катериною II Запорізької Січі. Розвиток інститутів державної влади і права проходить тими ж стадіями, що спостерігаються в соціальній структурації на основі земельної власності та відносин між її суб'єктами. Г. Вернадський вказує, що «кріпацтво як феодалний інститут навряд чи існувало в Київській Русі» [11, с. 25].

Неупереджені дослідники історії держави і права України визнають, що земельні відносини, що розвивалися на основі приватної власності, підпорядковували функції інститутів держави і права своїм інтересам та забезпечували свободу громадянам. Українська державно-правова культура розвивалася в контексті римсько-германської традиції. «Рання соціальна організація слов'янських і німецьких етносів була у багатьох відношеннях подібною, наслідком чого стала разюча аналогія в давньому звичаєвому праві слов'янських і німецьких народів» [11, с. 16]. Отже, в українському становленні і розвитку земельних відносин їх власники формуються із самого початку як носії політичної волі і несуть за свій вибір представників влади персональну відповідальність. Є велика відмінність між соціальним організмом, який не структурований у своїй життєдіяльності за наявністю

в його власності земельних ділянок, і тим, у складі якого є досить розгалужена внутрішня співпраця суб'єктів земельної власності. Стадія формування земельних відносин в українському державно-правовому просторі на основі виокремлення в соціальному житті суб'єктів земельної власності, на думку М. Тарасенка, являє собою «процес натуралізації» людської істоти, в якому здійснюється освоєння людиною своєї власної природної належності [12, с.33]. Людина є не лише розумна (*homo sapiens*), але й політична (*homo politicos*) істота і виробник продукції (*homo fabier*), водночас, відчуваючи, мислячи, і духовна істота, яка прагне не лише мати у своїй власності землю, але й працювати на ній, щоб мати з приватної власності зиск, розширювати межі свого соціального і політичного життя. В інтересах суспільного добробуту власники і співвласники землі за часів Київської Русі продукували правило свого державного життя, яке іменували терміном «мир». На українській території з початку зміцнення державної влади зміцнені економічно соціальні суб'єкти земельної власності «вважали себе самостійними як у господарському, так і в культурному відношенні» [11, с. 238]. Це все «супроводжувало розвиток зростаючої демократії» [11, с. 232].

Межі земельної власності, а отже, і правові звичаєві норми регулювання земельних відносин та владні функції адміністративного управління земельними ресурсами на кожній стадії історії української держави і права були для соціальних суб'єктів такими, за які не можна вийти, попри всі бажання, оскільки в суспільній свідомості кожна земля була визначена за власником. «На Русі в київську добу місто-держава було основним взірцем в політичному відношенні» [11, с. 232]. Демократія здійснювалася реально, незалежно від того, хто з князів був обраним Віче на посаду військового охоронця землі та організатора міжнародної торгівлі і ведення міжнародної політики. На думку М. Володимирського-Буданова, «княжа влада необхідна для зовнішнього захисту держави» [13, с. 46]. В інтересах суспільного миру власники землі були впевнені, що обрані вічею на військову службу факівці-варяги забезпечать їм мирне життя. «Символом набуття влади було посадження князя на стол народом» [13, с. 46]. У соціально структурованому суспільстві на основі права власності на землю демократичні інститути виражають політичну волю власників землі та рухомого і нерухомого майна. Ця процедура обрання народом певних особистостей на державну службу у суспільстві, поділеному на власників землі, частіше

визначалася не лише економічними відносинами, а й земельними відносинами та потребами, які розвинулися на ґрунті спільних цінностей соціальної життєдіяльності. Що спільного між земельними власниками та Вічем? На це питання дає відповідь М. Володимирський-Буданов: «Віче є необхідною складовою частиною загальноземської влади, оскільки участь народу в державних справах в давні часи була безпосередньою і живою» [13, с. 56]. Отже, Віче, із цього погляду, має конкретне владне значення, що полягає у факті існування земельної власності в руках народу.

Важливим компонентом теоретико-правового розуміння саме інституційної основи державотворчого процесу є те, що земельні відносини являють собою, передусім, соціальний процес, що виражається одночасно, синхронно і в економічних, правових, духовних, релігійно-моральних відносинах. Земельна власність та її соціальні суб'єкти пов'язані між собою виробництвом, обміном і споживанням. Суб'єкти земельної власності – це не їх механічна сума і не лише суб'єкти виробництва, котрі формують свої земельні відносини та зосереджують свої зусилля на консервації у своїх руках цієї власності, але й соціотворча життєдіяльність. У наукових працях німецьких дослідників земельна власність надає її суб'єкту здійснювати взаємною співпрацею довершений державно-правовий устрій через соціальний союз, заснований на внутрішніх потребах. Ці погляди містяться у Кантовій «Ідеї для універсальної історії» та становлять центральну світоглядну цінність [14]. Подібну думку висловлював К. Маркс. Він аналізує майбутнє комуністичне суспільство як найбільш довершену форму суспільного життя з розвинутим особистісним суб'єктивним світотворчим потенціалом, спертим на усвідомлення свого співвласницького до землі статусу громадянина. Він вважав, що в комуністичному суспільстві особа громадянина повністю реалізує свою природну і соціальну сутність у соціальному союзі з іншими, щоб досягти найвищого блага і щастя. Тут важливо не плутати марксове розуміння соціального союзу з тим комуналізмом, що його запровадили «вожді світового пролетаріату». У Маркса поняття «комунізм» мислиться як союз розвинутих особистостей, які здібні і здатні взяти на себе відповідальність, витримати іспит життя, виявити ініціативу, проявити творчість у розгортанні нового вільного життя, в якому свобода і демократія неподільні. А. Веллнер вважає, що термін «колективізм» у Маркса відповідає індивідуалістичній концепції свободи.

«Communal freedom» українською мовою означає «колективна свобода» або «свобода громади», в російському тлумаченні – «общинна свобода», тож цей термін в російській лексиці має зовсім інший смисловий відтінок. Російські більшовики осмислили марксовий «communal» відповідно до свого менталітету, в структурі якого слово «община» було основним, у державно-правовій лексиці ще не було аналогу «communal». Варто акцентувати, що в терміні «колективна свобода» міститься смисл не «свободи для колективу», а розуміння «соціальної і особистої одночасно у взаємній відносності цих начал» [15, с. 11]. Внаслідок російського менталітету марксова лексика комунізму перетворилася на поняття «община». Ми не з'ясуватимемо тут причини нездатності колишньої більшовицької партійної верхівки втілити в життя марксове розуміння комунізму. Проте запроваджена в сільському господарстві колективізація землі, заснована на російській общинно-підданській смисложиттєвій цінності, показала облудність цієї форми земельних відносин. Згідно з висновками М. Юрія, «українське село було індивідуалістичним за своїм характером. Тобто вдача, світогляд українського селянина є наскрізь власницькі» [16, с. 319]. Соціалістична ідея Маркса у жодному разі не поєднується з російським контекстом соціального союзу за общинним взірцем, що був практичним і засадничим для абсолютної самодержавної російської монархії. К. Кавелін стверджує, що «цар є сама держава – ідеальне, благотворне і грізне начало... він вищий за всіх, поставлений поза всяким сумнівом і суперечок, він недоторканий... всі перед ним рівні, хоча не рівні між собою» [17, с. 221]. Звідси російська держава вибудовується на нерозвинутій соціальній структурі суспільства, без суб'єктів земельних відносин. Уже Московська держава виявила антагонізм, з одного боку, між державними службовцями, з іншого – селянами. Джерелом цього антагонізму служило земельне питання, що було дуже важливим економічним, а водночас і найпекучішим політичним питанням. Служила дворянська верства прагнула зберегти і розширити свої земельні маєтності і була дуже зацікавлена в тому, щоб землі були у власності держави, розпорядником якої був государ і нагороджував своїх «підданих» земельними наділами. Петро I своїми указами відчужував землі в українців, які довгий час зберігали землю за традицією у приватній власності за сімейними господарями та громадами. Катерина II теж не відмовилась від того, щоб відбирати землі в українських селян, та здійснила низку щедрих винаго-

род російським дворянам, віддавши їм українські землі. Імперська Росія розгорнула широкомасштабну акцію переселення своїх дворян і селян на українські землі, які були насильно відібрані в Україні. Зрозуміло, що цей процес неодмінно склав невіддільну частину земельних відносин Російської імперії. Ця акція одержавлення чужих земель шляхом їх загарбання ставить у причинний зв'язок із сутністю московської державно-правової системи.

У державно-правовій культурі українського народу до поділу його землі між двома імперіями Австрії і Росії право успадкування власної землі з'єднується із законом, інакше кажучи, особиста воля – з волею громади [13, с. 19]. У цьому є правова основа і коріння земельних відносин та прагнення особи – власника землі – до незалежності від обмежень держави. Людина, яка має право на приватну землю, не може змиритися з неволею. Через це соціальні структури української нації та її приватновласницька психологія у земельних відносинах не хоче знати ні класів, ні партій, ні всіляких ідейних засад інтернаціоналізму, оскільки вона не є внутрішньою духовною необхідністю. Якщо порівняти процес становлення і розвитку української держави з її приватним правом на землю, що дало сильний поштовх для широких соціальних верств використати свою приватну земельну власність для саморозвитку, з московським процесом формування інститутів держави і права на земельну власність, то ми побачимо їх цивілізаційну несумісність. Для обґрунтування цієї тези потрібно дослідити логіку становлення московського самодержавства. З урахуванням обсягу цієї публікації констатуємо лише, що значна частина дослідників історії становлення московського самодержавства довели, що ця влада отримала в спадщину взірці Золотої Орди. «Чи дією, чи прикладом, чи вливанням крові вони (татари-монголи. – Авт.) дали Росії можливість організуватися військово, створювати державно-примусовий центр, добиватися стійкості; вони дали їй якість – стати могутньою ордою» [18, с. 688–699].

Узагальнюючи наукові здобутки дослідників земельних відносин в інституційно-правовому і соціальному вимірах, можемо дійти висновку: по-перше, правова власність на землю стала в українському суспільстві основою формування земельних відносин, що мали суб'єкта праці в його самовираженні і самоствердженні як особистості і громадянина полісу з політичною волею; по-друге, приватновласницькі земельні

відносини забезпечували відокремлення інститутів державної влади від суб'єктів земельної власності та забезпечили їм широкі права і свободи; по-третє, приватновласницькі земельні відносини в українському державно-правовому просторі за організацією соціальної життєдіяльності забезпечили власнику землі економічний і правовий суверенітет громадянина з його невід'ємними правами і свободами, які реалізувались у демократичному устрої.

Список використаних джерел:

1. Конституция СССР. – М.: Политиздат, 1977. – Ст. 11.
2. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – К.: Основи, 2001. – 822 с.
4. Ferguson A. An Essay on the History of Civil Society. – Edinburgh, 1966. – P.XXVIII.
5. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
6. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев. – Париж: YMCA-Press, 1955. – 159 с.
7. Костомаров М. Дві руські народності / Микола Костомаров; [за заг. ред. Лариси Івшиної; упоряд.: І. Сюндюков, М. Томак, Н. Тищенко]. – К.: Укр. прес-група, 2012. – 71 с.
8. Фромм Э. Марксова концепция человека / Фромм Э. // Душа человека. – М.: «Республика», 1992. – С. 374–414.
9. Мид М. Культура и мир детства // Избранные произведения / Маргарет Мид; ред., сост. и автор послесловия И. С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
10. Степанов И. М. Конституция и политика / И. М. Степанов. – М.: Наука, 1984. – 173 с.
11. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь; М.: ЛЕАН; Аграф, 2001. – 448 с.
12. Тарасенко М. Ф. Філософські аспекти відношення «людина – природа» / М. Ф. Тарасенко. – К.: Наукова думка, 1976.
13. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 640 с.
14. Галанза П. Н. Учение Иммануила Канта о государстве и праве / П. Н. Галанза. – М.: Госюриздат, 1960. – 51 с.
15. Веллнер А. Модели свободы в современном мире / А. Веллнер // Социологос. Вып. 1: Общество и сфера смысла. – М.: Прогресс, 1991. – 218 с.
16. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. – К.: Кондор, 2003. – 738 с.
17. Кавелин К. Д. Наш умственный строй: Статьи по философии русской истории и культуры / сост., вступ. ст. В. К. Кантора; подгот. текста и примеч. В. К. Кантора и О. Е. Майоровой. – М.: Изд-во «Правда», 1989. – 654 с.
18. Савицкий П. Н. Степь и оседлость // Классика геополитики. XX век: сб. / сост. К. Королев. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – С. 688–699.

В статье исследованы институционально-правовые составляющие земельных отношений и их политическая и социальная сущность. Выявлены особенности земельных отношений в правовых измерениях украинской государственности и московской. Доказано, что частнособственнические правовые основы земельных отношений создают необходимые предпосылки собственного мира народа и его способности конструировать институты государственной власти и нормы права, адекватные присваивающей жизнедеятельности и способности владельцев земли к самореализации своих духовных сил и политической воли для демократизации власти и права. Прослежено, что московская имперско-военная государственно-правовая система фактически сведена к властной воле самодержца, опирающейся на военную силу, которая свою субъектность распространяет на земельную собственность, присваивает результаты труда социальных субъектов на огосударственной земле. Советская система не смогла превратить земельные отношения в частнособственническую правовую систему, поскольку из поля зрения была устранена социальная обусловленность всей общественной жизнедеятельности. Только частная собственность на землю обеспечивает гражданам – владельцам, предпринимателям возможность создавать реальные благоприятные условия для социально-экономического развития общества и государства.

Ключевые слова: земельные отношения, частная собственность, субъекты земельной собственности, институты государства и права, взаимодействие субъектов земельной собственности.

In the article the institutional and legal components of land relations and their political and social nature. The peculiarities of land relations in the legal aspects of Ukrainian statehood and Moscow. Proved that privately the legal basis of land relations create the necessary preconditions of its own people and the world its ability to construct the institutions of state authority and the rule of law, adequate for appropriating life and the ability of landowners to the fulfillment of their spiritual strength and political will for democratic government and law. Followed that Moscow's military-imperial state and legal system effectively reduced to liberty ruling monarch, supported by the military power of the force that distributes its subjection to land ownership, assigns the results of work on social subjects oderzhavleniy land. The Soviet system was unable to convert privately owned land relations in the legal system because the sight was eliminated social conditionality entire social life. Only private ownership of land provides citizens – owners, entrepreneurs can create real favorable conditions for socio-economic development of society and the state.

Key words: land relations, private property, land ownership entities, institutions of law, interaction of land ownership.

